

יסודות

גיליון 4 | דצמבר 2022

20 שנים ל'חומת מגן' ו-40 לשל"ג

יסודות

כתב העת של המחלקה להיסטוריה בצה"ל
גיליון 4 | דצמבר 2022
20 שנים ל'חומת מגן' ו-40 לשל"ג

המחלקה להיסטוריה בצה"ל

YESODOT

The Journal of the IDF's History Department

Vol. 4 | December 2022

Editor-in-Chief: Eli Michelson

Editors: Yogev Elbaz, Yaniv Friedman

עורך ראשי: אלי מיכלסון

עורכים: יוגב אלבז ויניב פרידמן

המערכת: זיו אורנשטיין ושאל ברונפלד

הוועדה האקדמית: אלון קדיש (יו"ר), אלון פלד, יגאל שפי, עוזי בן-שלום, טל טובי וברק בוקס
ייעוץ אקדמי: אייל ברלוביץ, שמעון גולן, יצחק גרינברג, דותן דרוק, יגיל הנקין, אסף חזני,
יוסרי ח'זראן, דוד טל, רפי יקר, הלל כהן, אהד לסלוי, ארז מייזל, בני מיכלסון, ענת שטרן,
דן שיפטן ואבי שלו

עיצוב גרפי: מירב ניסן אלעד

עיצוב הכריכה: אסף בארי

הפקה והוצאה לאור: משרד הביטחון – ההוצאה לאור

תמונת הכריכה: חיילי חטיבת הצנחנים עוברים דרך קירות במחנה הפליטים בלאטה שבשכם,

28 בפברואר 2002

כל התמונות בספר נלקחו ממאגר דובר צה"ל, אלא אם כן צוין אחרת.

ISSN 2790-5659, e-ISSN 2790-5667

© כל הזכויות שמורות למדינת ישראל – משרד הביטחון – ולצה"ל – המחלקה להיסטוריה

בכל שימוש שיעשה מהמתפרסם בספר זה, יש לציין את המקור. אין לעשות בו כל שימוש מסחרי.

Copyright by MOD – IDF

הספר יצא לאור באמצעות משרד הביטחון – ההוצאה לאור, ישראל, 2022

תוכן העניינים

הקדמה 7

שער א' – מלחמת שלום הגליל

הקדמה – השפעתה של מלחמת שלום הגליל על דמותה של לבנון 15
אייל זיסר

סקירת מלחמת שלום הגליל 29
מאור לוי

התבססות סוריה בלבנון עד מלחמת שלום הגליל ומדיניות ישראל כלפיה 59
שמעון גולן

מעורבות סוריה בלבנון כשיקול במדיניות ישראל
במלחמת שלום הגליל 119
שמעון גולן

ממלחמה לביטחון שוטף במלחמה, 11 ביוני עד 29 בספטמבר 1982 151
דותן דרוק

הלקחים הטקטיים ממבצע ליטני 199
בעז זלמנוביץ

שער ב' – מבצע 'חומת מגן'

סקירת מבצע 'חומת מגן' 243
אהד לסלוי

הקרב על מחנה הפליטים ג'נין במבצע 'חומת מגן' 255
אהד לסלוי

מהפסד למיתוס: הקרב במחנה הפליטים בג'נין
מנקודת המבט הפלסטינית 321
אורי זינגר

ההסלמה בגבול לבנון במבצע 'חומת מגן' –
תהליך קבלת ההחלטות בצה"ל 363
חוה מודריק עברוני

שער ג' – מאסף

- 405 מתי החלה מלחמת העצמאות?
אלון קדיש
- 419 רחוק מהעין, רחוק מהלב: הר חברון במלחמת העצמאות
בני גשור
- 459 משק הדלק של היישוב היהודי בתש"ח ובשנות המדינה הראשונות
יעקב נאור
- 493 שילוב הדרוזים בצה"ל: שלושים השנים הראשונות
ישראל בן דור
- 'בכוחם להכריע' – מפקד אוגדת עזה בהכנות
ובמבצע 'עופרת יצוקה' 547
אלי מיכלסון ושי קלפר

שער ד' – מדורים

- 573 תעודה היסטורית
- 585 תולדות סמל המודיעין
ליעד גלבוע

הקדמה |

"תהליך הכתיבה של ההיסטוריה (היסטוריוגרפיה) מלא בשאלות... ההיסטוריה, במובנים רבים, מתחילה ומסתיימת בשאלות; זאת אומרת שלמען האמת היא אינה מסתיימת לעולם, היא תהליך"¹

מה בין מלחמת שלום הגליל למבצע 'חומת מגן'?

עשרים שנים מפרידות בין מלחמת שלום הגליל (1982) למבצע 'חומת מגן' (2002). אף שמדובר בעשרים שנים ובעשרות קילומטרים, הניצים (כמעט) אותם ניצים. ב-14 במאי 1982, פחות מחודש לפני יציאת צה"ל למבצע 'שלום הגליל', פרסם הכתב יואל מרקוס טור ובו צפה את המלחמה, אך יותר מכך הניח ניתוח היסטורי-אסטרטגי צופה פני העתיד הכולל את התוצאות ואת ההשלכות מן המלחמה בלבנון: "אפילו [אם] נפרק את כל מחנות הפליטים ונגרש את כולם מלבנון - נמצא בסופו של דבר את אש"ף במקום שהכי פחות היינו רוצים לראות - בגדה המערבית. כי אין ואקום לתנועת גרילה"². ואכן זו הייתה נבואה שהגשימה את עצמה. עשרים שנים שצה"ל נלחם בפתחלד שבלבנון כדי למגר את הטרור הפלסטיני, הוא נדרש להילחם בהם באיו"ש.

1 ג'ון ה. ארנולד, **היסטוריה**, תל אביב: משכל, 2007, עמ' 19.

2 יואל מרקוס, "פוקר הדמים", **הארץ**, 14 במאי 1982.

לכאורה, ממבט הציפור ניכר הדמיון בין המבצעים, לדוגמה, באויב (טרור וגרילה, בלתי סדור), במאפייני השטח (צפוף ובנוי) ואפילו בהנהגה (שרון וערפאת). המבצעים דומים במידה מסוימת גם בצורך להישאר ולהמשיך להילחם בטרור עוד שנים רבות אחרי כל אחד מן המבצעים. מבצעים אלה אינם מסיימים את הלחימה בטרור, אלא לרוב משנים את המצב ומאפשרים להילחם בו באופן שונה. לפיכך את הישגיהם אין 'קוטפים' מייד אלא לאחר עוד זמן ולאחר עוד לחימה מתמשכת, קשה ואף סיזיפית. על אף הדמיון ניכרת גם השונות בין המבצעים - לדוגמה, אין דומה לבנון, המצויה במלחמת אזרחים עם נוכחות צבא סוריה בתוכה, לאיו"ש המחולקת לתאי שטח שונים, בהתאם להסכמים בין-לאומיים שנחתמו בין ישראל ובין הרשות הפלסטינית. בולט כי מלחמת שלום הגליל הייתה המלחמה האחרונה שצה"ל נלחם בצבא סדיר עם טנקים, אך במידה מסוימת היא הייתה מלחמה משולבת (היברידית) - גם נגד צבא וגם נגד מחבלים.

מתוך כך ומן הניסיון להביט אל העבר באופן רחב ניתן לזהות כי מבצעים אלה ממשיכים זה את זה, וניתן להיווכח בדמיון ביניהם. אך התבוננות מעמיקה גם אל העבר הרחוק יותר תאפשר לזהות שזו התנגשות שהיו לה סימנים מובהקים קודם לכן - בהתשה, במלחמת ששת הימים, במלחמת העצמאות, בין המלחמות, אך כמובן, אף קודם לכן, בראשית המאבק על השליטה בארץ ישראל. מתוך כך ההיסטוריה מאפשרת לנו להתבונן על העבר, אך גם מעלה שאלות באשר לעתיד.

מה בגיליון?

שערי הגיליון נבחרו בהתאם לאירועי ציון השנה (2022): ארבעים שנים למלחמת שלום הגליל ועשרים שנים למבצע 'חומת מגן'. בשערים אלה הנחנו את היסודות עם סקירת בסיס לכל מבצע - **ד"ר לוי** סוקר את מלחמת שלום הגליל, **וד"ר לסלוי** סוקר את מבצע 'חומת מגן'. אך בעיקר ניסינו להעשיר את זוויות ההתבוננות על מבצעים אלה עם מחקרים המעלים סוגיות ושאלות חשובות ומעניינות ללמידה על אודותיהם. הללו מעשירים את עשייתה של המחלקה להיסטוריה, ובין השאר, בשנה זו פרסמה מחקר חדש עבור כל אחד מן המבצעים: 'מלחמת שלום הגליל - מפות ומבצעים' וספר 'חומת מגן - מהכלה להכרעה'.

שער 'שלוש הגליל' נפתח במבט כולל של **פרופ' זיסר** על המארג המורכב בתוך לבנון, ועוסק בשאלות מה מקומה של מלחמת שלום הגליל בתוך מלחמת האזרחים הלבנונית ומהן תוצאותיה והשלכותיה של לחימה זו. השער כולל גם התבוננות חשובה שהניח לנו **ד"ר גולן** על אופן התמודדותה של ישראל עם המעורבות הסורית בלבנון. באופן חריג שילבנו שני מאמרים בנושא. המאמר הראשון דן בשאלה: "מה הייתה מדיניות ישראל כלפי המעורבות הסורית בלבנון לפני מלחמת שלום הגליל?" ממאמר זה צצות ועולות שאלות הקשורות לאתגרים הישראליים במזרח התיכון ובזירה הבין-לאומית. המאמר השני עוסק בסוגיות התמודדותה של ישראל עם סוריה תוך כדי המלחמה, ובשאלה: "מה הייתה המדיניות הישראלית כלפי סוריה במלחמה, בדגש על הדילמות שעיימן נאלצה להתמודד בעת הלחימה?"

מאמרו של **ד"ר דרוק** מאפשר לנו להתבונן גם על השלב האחרון במלחמה, המעבר מתמרון לתוך לבנון לשלב הביטחון השוטף והשהייה בתוך לבנון. במאמר זה נשאלת השאלה: "איך מנהלים את השלב הזה?", או יותר מכך, "איך מסיימים מלחמה?" היבט נוסף של המלחמה משתקף על ידי התבוננות על לקחי מבצע ליטני. את מבצע ליטני שהתרחש כארבע שנים לפני מלחמת שלום הגליל, חקר **אל"ם (במיל') זלמנוביץ**, ומחקרו המעמיק מהווה נקודת התייחסות למלחמת שלום הגליל ברבדים שונים וללקחים ולתובנות שהופקו ממנו. מכך עולה השאלה: "מה נלמד ממבצע ליטני למלחמת שלום הגליל?"

שער 'חומת מגן' עוסק בשני היבטים של המבצע. מצד אחד, מאמרה של **הגב' מודריק עברוני** מאפשר לנו להתבונן על המרחב כולו ולא רק על הנעשה ביהודה ושומרון ולזהות שבמבצע היו התרחשויות נוספות ומשפיעות שחשוב לשים לב אליהן. מתוך השאלה מה התרחש בגבול הצפוני של מדינת ישראל במבצע 'חומת מגן' עולות תובנות מעניינות עם השלכות עד לימינו. מן הצד האחר, המאמרים בהמשך השער מאפשרים לנו ללמוד על אחד הקרבות הקשים ביותר במבצע - הקרב בג'נין. מחקר ממוקד ויסודי שערך **ד"ר לסלוי** על הקרב מציף שאלות רבות, כגון: "במה היה שונה האתגר בג'נין ממקומות אחרים באיו"ש?" או "מה היו לקחי הלחימה בג'נין?" התבוננות אחרת על קרב זה עולה ממחקרו של **סא"ל (במיל') זינגר**, והיא מאפשרת לנו לנסות להבין כיצד נתפס קרב זה בעיני הפלסטינים ומהו המיתוס שנוצר מבחינתם לגביו.

לגיליון התווסף **שער מאסף** ובו נכללו מאמרים מתקופות שונות, מרביתם מראשית הקמת צה"ל וממלחמת העצמאות. בשער זה **פרופ' קדיש** עונה על שאלה מעניינת: "מתי החלה מלחמת העצמאות?" שאלה אחרת העלה **מר נאור**: "איך התפתח משק הדלק בישראל במלחמת העצמאות?" או ליתר דיוק, "מה היו אתגריה של ישראל בתחום הדלק והאנרגיה במלחמת העצמאות?" **ד"ר גשור** דן בסוגיה, שכנראה זכתה להתייחסות מעטה בחקר מלחמת העצמאות: "מה התרחש בחברון במלחמת העצמאות?" **ד"ר בן-דור** מעמיק בסוגיה חשובה - השתלבות הדרוזים בצה"ל בשלושים השנים הראשונות. בסוף השער מופיע גם המאמר על מבצע 'עופרת יצוקה' שאותו כתבו **תא"ל קלפר והח"ם**, ובו דנו בשאלות: "כיצד השפיע מפקד אוגדת עזה על ההכנות של צה"ל למבצע?" ו"כיצד ניהל מפקד אוגדת עזה את הלחימה במבצע?"

הגיליון מכיל שני מדורים חדשים. האחד, מדור תעודה היסטורית בהקשר לגיליון עם ערך ללמידה. התעודה בגיליון זה היא מסמך הלקחים של צה"ל ממלחמת שלום הגליל. האחר, מדורו של **ד"ר גלבוש** העוסק בהתפתחות הסמלים בצה"ל, ובגיליון זה הוא מעמיק בהתפתחות הסמל של אגף המודיעין בצה"ל.

כפי שעולה מן הציטוט בראשית ההקדמה, ההיסטוריה היא תהליך איך-סופי, במובן שהיא היא פותחת בשאלה או בשאלות ומסתיימת בשאלות נוספות ואחרות. הדבר נובע מן הטבע האנושי, ואף שביררנו סוגיה מסוימת, נחשפו דברים אחרים שיש להעמיק בהם. לשמחתנו, כל אחד מן המאמרים שבגיליון זה מאיר שאלות רבות, אך לא פחות חשוב מכך, מסיים עם שאלות נוספות שראוי יהיה להמשיך לדון בהם בעתיד.

למי תודה?

תודתי לכותבים ולעורכים על השקעתם הרבה ועל תרומתם לפיתוח הידע ההיסטורי והמקצועי. תודה מיוחדת לאלו שלראשונה מעשירים אותנו מפרי עטם בכתב העת של המחלקה להיסטוריה.

גיליון זה (גיליון 4) הוא הראשון שהמועצה להשכלה גבוהה מכירה בו כשפיט, והוא מופיע ברשימת כתבי העת המוכרים לרכיב הפרסומים במודל התקצוב של ות"ת (הוועדה לתכנון ולתקצוב). על כך אני מודה לכל מי שנתם למהלך חשוב זה, ובראשם לעורך 'יסודות', מר יוגב אלבז, שבזכותו התממש התהליך.

**בברכת קריאה נעימה ומועילה,
וכרגיל, מזמין אתכם להגיש מאמרים ל'יסודות'.**

ד"ר אלי מיכלסון
רמ"ח היסטוריה